



К Л Ю Ч
У К И Ш Е Н І

Євгенія Сенік
Андрій Любка
Софія Андрухович

К Л Ю Ч У К И Ш Е Н І



Збірка текстів «Ключ у кишені» – це підсумок короткотермінової літературної резиденції, що тривала у Бучачі впродовж серпня-жовтня 2016 року в рамках проекту «Аґнон: 50 кроків, щоб зрозуміти». Проект є своєрідним жестом пам'яті про отримання Нобелівської премії Шмуелем Йосефом Аґноном у 1966 році за ряд текстів, серед яких чимало про Бучач. Гостями резиденції стали письменники Євгенія Сенік, Андрій Любка та Софія Андрухович. Кожен із резидентів у текстах описав власні спостереження про Бучач.



Збірка є проектом Літературного центру імені Аґнона – організації, що діє у Бучачі, рідному містечку Нобелівського лауреата з літератури (1966 р.) Шмуеля Йосефа Аґнона. Мета Літературного центру – окреслити Бучач на літературній мапі країни, організовуючи у ньому зустрічі, презентації, літературні мандрівки, видавничі проекти.

ISBN 978-617-692-411-1

© Євгенія Сенік
© Андрій Любка
© Софія Андрухович

К Л Ю Ч У К И Ш Е Н І

Про проект

Впродовж серпня, вересня та жовтня 2016 року в Бучачі діяла короткотермінова літературна резиденція, що є частиною більшого проекту під назвою «Аґнон: 50 кроків, щоб зрозуміти». Програма є своєрідним жестом пам'яті про отримання Нобелівської премії Аґноном 50 років тому, в 1966 році, яку письменник отримав за ряд текстів, серед яких чимало про Бучач. Найголовнішим текстом Аґнона, що стосується Бучача, є «Нічний постоялець» (або «Гість на одну ніч»), написаний ним після візиту до рідного міста у міжвоєнний період.

Гостями резиденції стали письменники Євгенія Сенік, Андрій Любка та Софія Андрухович. Головною ідеєю проекту було дати можливість резидентам відчути себе гостями, постояльцями у Бучачі, як це зробив свого часу Аґнон, і описати власні спостереження у текстах. Цією резиденцією ми хотіли привернути увагу до Бучача, як рідного міста Нобелівського лауреата, а також до постаті Шмуеля Йосефа Аґнона і загалом теми малих міст і їх літературної спадщини. З огляду на це, ми пропонували резидентам ознайомитись із текстом перекладу роману «Нічний постоялець», і за час перебування в Бучачі відтворити у своїй уяві той Бучач, який бачив Аґнон та тисячі інших мешканців міста у міжвоєнний період минулого століття.

Тексти резидентів були опубліковані на ресурсах медіа-партнерів: Збруч, Читомо та The Ukrainians, а також у підсумку ввійшли у загальну друковану публікацію, яку Ви тримаєте в руках.

Загальний проект «Аґнон: 50 кроків, щоб зрозуміти» був фінансово підтриманий Канадійським благодійним фондом «Українсько-єврейська зустріч». Проект резиденції став можливим за фінансової підтримки Гете Інститутом в Україні у рамках програми «Культурно-освітня академія».

Найтонше

Все починається із найпростішого. Зазвичай несподівано, проте згодом розумієш, що вчасно і необхідно. Говорити про малі міста, культурні проекти в них, спробувати розворушити увесь той пласт культурної спадщини, що заснув на десятиліття, врешті стало в Україні можливим.

Організувати проекти у Бучачі, таким чином пробуджуючи від довгого сну, – справа дещо небезпечна і авантюрна, та разом із тим, неминуча. Адже місто вщерть наповнене минулим: часто таким, що замовчується, навмисно стирається, та все ж проступає кризь пам'ять так, як уперто проростає кризь каміння трава.

Бучач літературний – це окрема тема. Малознана і маловивчена, багатьом незрозуміла, проте фактично бездонна. Шмуель Йосеф Агнон (Чачкес) став тим, хто заговорив про це містечко на увесь світ, але разом з тим, став першим, кого почули. Його тексти відкривають той простір міста, котрий можна відтворити тепер уявно, майже без шансів на буквальне відтворення. В цьому і вся цінність: це вже літературна мапа зі слів, якою можна мандрувати Бучачем, намацувати втрачені чи трансформовані місця, розглядати, наче у калейдоскопі, той майже міфічний світ.

У Бучачі й справді пишеться добре. Місто з його мурами, камінням, пагорбами, мостами понад річку, храмами і цвинтарями є на перший погляд типовим галицьким містечком, але придивившись уважно, можна помітити ті риси, які його відрізняють, гостро контрастують із іншими. Хоча б тим, що місто, котре лежить наче в подолі, стало колись талантів, геніїв та досі

нерозгаданих таємниць. Бучач став ключем у кишені Аґнона. Місто, яке свого часу відкрило світові великого письменника, стало для нього ключем у світ літератури, мудрості та пізнання.

Цим проектом, який полягав у тому, аби дати можливість українським письменникам на певний час оселитись у Бучачі та відчувати себе у ньому Аґноном: народженим, подорожнім, покинутим, ми хотіли перш за все звернути увагу на самого Аґнона і його літературну спадщину. Тексти, котрі були написані резидентами впродовж перебування у Бучачі, тільки підсилюють те, що завдання і мета проекту були виправдані. Усі дев'ять есе, котрі були написані Євгенією Сенік, Андрієм Любкою, Софією Андрухович є вдалими суголосним змішанням. Кожен із письменників побачив і відчув щось своє, але разом з тим, кожен відчув те саме: ритм міста, його пульс, характер, задавлені хвороби та мовчазні загадки. Про це все писав і Аґнон. Про все це написали ті, хто пройшов його слідами й збагнув найтонше, найсокровенніше, найтрівкіше.

Мар'яна Максим'як

програмна директорка Літературного центру імені Аґнона

Євгенія Сенік

філолог, письменниця, незалежна дослідниця у галузі юдаїки



ЄВГЕНІЯ СЕНІК

Окуляри Агнона

Кожен має свій Бучач. Є ті, що тут народились і живуть понині; є ті, для кого ця земля стала першою, на якій вони зробили свої кроки, проте навчившись ходити швидко і вправно, вони пішли далеко за межі рідного міста; а є ще ті, які не були тут народжені, але яких привели сюди незнані сили. Я належу до останніх. Будучи народженою в Луганську, важко знайти те, що мене пов'язує з Бучачем. Хіба що батько мій розповідав, як служив колись у Чорткові в армії, що є за 37 кілометрів від Бучача. Але не це привело мене зараз сюди. Я не прагнула йти військовими шляхами батька, мене цікавив звивистий і загадковий шлях Шмуеля Йосефа Агнона.

Якщо знову говорити про тих, кого манить Бучач з різних причин, то і тут можна легко відшукати мотиви подорожніх: давня історія, цікава архітектура, нетипова для даного регіону ботаніка, шедеври й загадки Пінзеля, закодована творчість Агнона... І вкотре я їхала за останнім. За тим, чиї слова часто віднімали у моєї душі спокій, а саму мене позбавляли нічного сну. Знала, що не побачуся з ним особисто, а проте хотіла бодай пройтися тими вулицями, якими ходив він, в надії віднайти найменші докази його там присутності, аби й самій торкнутися землі, яка породила Агнона й обдарувала його всіма тими здібностями й талантами, що дали змогу створити неповторні тексти, визнані бути гідними Нобелівської премії. Це його ім'я я згадую останні місяці в розмовах чи не найчастіше. Агнон.

Агнон любив вигадувати слова з івриту, який саме відроджувався і набував нових обрисів. Його неологізми проте можуть оцінити лише ті, хто має щастя читати твори Агнона в оригіналі. Нам лишається вірити їм на слово. Одним таким словом мене якимось щедро обдарували, привезли його на гостинець з Краю Ізраїлевого. Це були окуляри. У мові Агнона вони звучать **בתינו** (батеї ейнайм), що означає будинки, чи то пак домівки для очей. Саме окуляри Агнона я вдягла, щойно приїхавши до Бучача. Замість написів кирилицею мені скрізь ввижалось єврейське квадратне письмо, так що доводилось кілька разів старанно кліпати очима, щоб такі правильно роздивитися слова. Я проходила повз місця, де колись була синагога, Бейт-Мідраш, єврейська лікарня. І хоча цих споруд давно вже немає, місце деяких з них зайняли базарні палатки чи торгівельний дім, а деякі залишили по собі пустку, все одно я їх бачила тим внутрішнім зором, навіяним мені творами Агнона.

У цій мандрівці я мала провідника. Пан Микола знає всі закапелки міста і готовий водити подорожніх у будь-який день і час, супроводжувати рівно стільки, скільки кожен потребує. Він просто любить свою землю і напевно на момент пішої мандрівки й сам вдягає окуляри подорожнього. Це дозволяє йому кожного разу заново й по-новому бачити знане напам'ять місто. Час від часу я знімала окуляри Агнона, щоб побачити ті місця, які мені пропонував пан Микола. Ми пройшли центральну частину міста й піднялися пагорбами вгору. Туди, де розпочинався єврейський цвинтар. Мій провідник вирішив найперше дати мені те, за чим

я прийшла, а вже потім повести своїми шляхами. Цвинтар глухо зтягнутий хащами, немов дерева та кущі заповзялись охороняти мацеви, пам'ятаючи, як ще зовсім недавно, якихось 75 років тому, кам'яні плити, що оберігали пам'ять про померлих, німці використовували для прокладання доріг, а пізніше радянська влада – для тротуарів. Однак пан Микола підбадьорив мене й повів у бік, де пройти до могил було ще можливо. Він провів мене до могили батька Агнона.

Відійшовши вже від цвинтаря, перед нами відкрилося місто, яке немов скотилося з навколишніх пагорбів. Я чула від місцевих, як вони порівнюють Бучач з ямою чи ровом, мені ж воно нагадало коліску. У ньому так затишно й спокійно, що здається, тільки тут може відпочити душа, тільки тут вітри здатні заколисати на глибокий та міцний сон. На протилежній стороні від пагорба, де зупинилися ми, височів ще один пагорб Федір, на якому були поховані поляки й українці. На мить здалося, що вони домовились між собою, що не було ніколи ворожнечі між трьома народами, вони зайняли різні пагорби на протилежних частинах міста зумисне, щоб стерегти життя та сон живих. Це тому тут так спокійно, адже світ мертвих охороняє коліску світу живих. У ту мить я зрозуміла, що саме цей спокій привів мене сюди, у місто, яке так нагадує моє рідне Лутугіне, від якого вже відступилися не лише живі, але й мертві. Тільки в місті свого дитинства може людина повноцінно відпочити душею. Коли ж для мене це стало неможливим, коли Лутугіне опинилось під владою інших, Бучач тепло прийняв мене, не роблячи різниці між своїми та чужими, він заколивав і мене у глибокий сон.

З паном Миколою ми прямували далі. Він розказував про унікальну Бучацьку ратушу, церкву святого Миколая, Монастир отців Василіян, Успенський костел та церкву святої Покрови, які немов також разом із місцевими мешканцями та подорожніми відпочивали в колись міста. Ми проходили повз придорожні фігури та каплички, криниці та джерела і, здавалось, що маленьке місто не втомлюється дивувати та діставати з-за пазухи усе нові та нові гостинці для подорожнього. Воно навіть знає, де і на якому відрізку мандрівник відчує спрагу. Ми зупинилися біля криниці «Три рури», з якої вдень і вночі тече джерельна вода. У серпневу спеку вона особливо цілюща. Набираючи повні пригорщі води то з однієї, то з іншої рури, я вкотре подумала про символічність числа три для цієї землі, немов кожен народ мав у цій криниці свою руру. І якщо з двох вода струменіла, то третя рура не давала навіть краплі живильної водиці. Я розгадувала для себе цю метафоричність третьої порожньої рури у відсутності в сучасному місті єврейського населення. Але варто було знову вдягти окуляри Агнона, щоб перенестися в той час, коли життя євреїв вирувало паралельно з життям українців та поляків. І певно, що вони мали свої розбіжності, але важко сказати, чи так вже ворогували між собою сусіди. Досить лише зауважити незначні відстані між костелом, церквами та синагогою. Усім ставало місця на дбайливих долонях маленького міста. Але зараз про це майже ніхто не говорить.

Мало хто з місцевих знає усіх тих, хто вийшов із цієї землі, щоб крокувати далі. Напевно, треба відійти на певну відстань, звідати інші краї, щоб зрештою краще побачити свій. Не кожен

зможе розказати, що з міста та околиць вийшов не лише Шмуель Йосеф Аґнон, але й Соломія Крушельницька, Йосиф Кнебель, Осип Назарук, Ян Францішек Адамський, дід Всеволода Нестайка та Зигмунда Фройда. Ці імена можна продовжувати, вони ж кидають виклик сучасним мешканцям міста. Покійники мовчать, настав час світові живих говорити про світ мертвих. Мовчить також Бучацький замок, який є давніший від роду Потоцьких і навіть Бучацьких. Його руїни разом з руїнами Підзамочківської фортеці спокійно дивляться, кожен зі своїх пагорбів на Стрипу, яка колись бігла бурхливо й впевнено, а зараз несміливо тече містом, немов боїться порушити не тільки нічний сон містян, але й денний. Є також у місті залізниця й тунель, через який ще донедавна їздили люди, який був і певно лишається важливим стратегічним об'єктом. Тепер ця залізниця веде в нікуди. Станція «Бучач» є кінцевою, та й то вже не для людей, а для промислових матеріалів.

Думаю, у Бучачі треба народитись чи прожити певний час, щоб побачити всі його явні та приховані скарби, розгадати давні таємниці. Або ж ні, треба приїхати здалеку, щоб гідно оцінити й полюбити це маленьке затишне місто. Як би там не було, воно тим не переймається. З огляду на поважний вік замків та фортець, їм байдуже, чи пам'ятатимуть їхню історію, чи забудуть. Мерці лежатимуть у своїх могилах, навіть якщо на тому місці поставлять парк атракціонів. Однак світові живих час вдягти по черзі кілька окулярів, вдягти їх усі одразу, або ж навпаки, зняти. Адже чи потрібні окуляри, щоб побачити нарешті те, що і так є очевидним?

Куди веде кізонька?

Була вже третя ранку, а між нами досі точилася запекла суперечка. Ми не могли дійти згоди стосовно того, існує Бог чи ні? Він завжди заводив цю розмову, коли хотів мене рознервувати. «Як ти можеш говорити, що Бога немає?» – майже зривалась у крик я. «Я лише хочу тобі донести те, що ні ти, ні я не можемо довести Його існування. Навіть якщо Бог існує, наш мозок ніколи не зможе Його осягнути, а тому який сенс взагалі про це думати?» – «Мені не треба доводити те, що Бог існує. Я знаю, що Він є!» – «У такому випадку я можу сказати: я знаю, що Його немає. Ця розмова не має сенсу, усі твої аргументи мене не переконують». Часом він зумисне доводив мене до сказу подібними словами. Але цього разу дискусія розгорілася з іншої причини. Ми замовкли на хвилину, я першою перестала відповідати, бо й справді зрозуміла всю безсенсовність цієї суперечки. Помовчавши хвилю, ми почали пригадувати, з чого почалася наша розмова. Аж так далеко, до самого Бога нас завела проста кізонька.

Мій швейцарський друг мав уже відлітати з України, в аеропорту треба було з'явитися о п'ятій ранку, а тому лягати спати не було сенсу. Звечора я принесла йому в готельний номер оповідання Агнона «Кізонька» у французькому перекладі, який знайшла заздалегідь. Хотіла, щоб він не нудьгував в напівпорожньому й сонному аеропорту Львова. Та вже опівночі я дістала зігнуті навпіл два аркуші й попросила прочитати разом. Я любила це оповідання і перечитувала час від часу багатьма різними мовами, проте ще не читала його французькою. Поза іншим, хотіла проговорити символізм та образність цього твору для себе ще раз перед тим, як

мій друг вирушить зі Львова у Швейцарію, а я в Бучач. Я провела його в аеропорт і поклала зігнуте вчетверо оповідання йому в рюкзак. Хотіла, щоб він прочитав його ще раз, будучи над землею, сподіваючись, що він надовго запам'ятає Агнона з його кізенькою.

Звідки ж я дізналась про ту кізеньку? Хто привів її у моє життя? Тут я мушу зайти здалеку й перенестися з серпневого ранку у грудневий вечір. Тими вечорами я зачитувалась романом Мартіна Бубера «Гог і Маґог», як отримала звістку, що до Львова знову приїздить професор із Чикаго Йоханан Петровський-Штерн. Він мав читати курс лекцій з єврейської історії у Католицькому університеті. Ці лекції не були закритими, їх можна було слухати навіть тим, хто не був студентом цього навчального закладу. Читаючи Бубера, я мала багато питань, а тому не стала зволікати з можливістю отримати на них відповіді. Снігу тієї зими випало багато, але він не перешкодив слухачам приходити на лекції у досить пізній час. Я вже знала цього лектора, а тому не шкодувала ані часу після робочого дня, ані сил на те, щоб прийти і ще трохи повчитися єврейської мудрості.

Ми сиділи в маленькій аудиторії, де хоч і були зайняті майже всі місця, а проте я подумала, що ці лекції могли б лунати у великій лекційній залі з багатьма слухачами. Утім, така байдужість до знань мене вже не дивувала. Годі було зрозуміти, що мало хто з львів'ян чув ім'я Мартіна Бубера, не дивлячись на те, що Бубер свої дитинство та юність провів у Львові. Але облишмо поки Мартіна Бубера і повернімося до холодного зимового вечора, маленької аудиторії на вулиці Козельницькій.

Йоханан Петровський-Штерн читав свої лекції так захоплено, що ми не помічали, як спливав час. Від сумних історій він переходив до веселих жартів, повчальних притч та агадичних розповідей. Закінчувався навчальний семестр і курс лекцій добігав кінця. Наприкінці останнього заняття Петровський-Штерн згадав про Аґнона. «Хтось із вас читав уже Аґнона?», – запитав він. Ми опустили голови і потупились у свої конспекти. Багато хто з нас мав наукові ступені, захищені дисертації, володів кількома іноземними мовами, але жоден з нас ніколи не чув про Аґнона. «Він народився у Бучачі і був лауреатом Нобелівської премії. Почитайте при нагоді його твори. Я ж хочу вам переказати одне із записаних ним оповідань «Кізенька»». Я занотувала швидко ім'я невідомого мені до цього часу Нобелівського лауреата, підкресливши Бучач у своєму зошиті. А далі нас усіх захопила розповідь про кізеньку. Ми йшли за нею крізь поля та печеру, виходили на пагорби до річки. Ми уважно слідували за змістом, який здавався на перший погляд таким простим, що й зробило, певно, кінцівку вражаючою. Йоханан Петровський-Штерн доказав розповідь і замовк. Ми теж ще деякий час приголомшено сиділи мовчки. А вже наступного дня я знайшла «Кізеньку» й перечитала її ще раз. Навіть з короткого оповідання я зрозуміла, за що Аґнон отримав Нобелівську премію. Більше того, цього оповідання мені вистачило приблизно на рік міркувань, я його перечитувала різними мовами, але не читала більше нічого з того, що написав Аґнон. У той час я була надто захоплена філософськими працями Мартіна Бубера. Намагалася дослідити його біографію, щоб віднайти той будинок, у якому він

жив у Львові. А шукаючи відомості про Бубера, я знову натрапила на Аґнона, адже поміж іншим він писав також і про Мартіна Бубера.

Я ще довго ходила закрученими шляхами, вивчала мову їдиш та давньоєврейську, читала давні тексти та продовжувала вчити історію. А потім спакувала одного дня валізу і вирушила в Бучач. Битою дорогою в автобусі слухала «Якщо я забуду за тебе, о Єрусалиме», Псалом 121 та уривки з Пісні над Піснями покладені на сучасну музику й співані біблійним івритом. Мала відчуття, що їду навіть не у Бучач, а відправляюся у паломництво в Край Ізраїлів. Хотіла побачити на власні очі бучацьку Велику синагогу, про яку йшлося в «Молитовнику мого дитинства» Аґнона. Але приїхавши, не застала ані Великої синагоги, ані Бейт-Мідрашу, ані жодного корінного єврея. Я поселилася в готелі за містом. На столику готельного номера на мене чекав роман Аґнона «Нічний постоялець», немов письменник заповзвся провести мене крізь час і самостійно розказати про місто, про його Бучач. Я відклала на деякий час роман, взяла Тегілім і вийшла з готелю. Ноги немов самі повели мене до Підзамочківської фортеці. Сіла на пагорбі, відкрила книгу і прочитала вголос хоч і по складах, але в оригіналі 121 Псалом, адже була Субота. Відірвавши очі від тексту, я побачила навколо ті пагорби, річку й лісок, які відкрилися перед сином старого єврея, що пішов слідом за кізонькою. Невже і мене вона привела сюди, де «земля тече молоком і медом».

Споглядаючи красу природи, я згадала про свого швейцарського друга і подумала, що Бог певно тішитися, коли Його

творіння сперечаються, прагнучи краще зрозуміти Його та пізнати. Думалося, що Бог якраз є там, де про Нього сперечаються, де ще не забули Його. Розважала також про Агнона, який майже у кожному своєму творі тужив за традицією, яка втрачається й забувається новим молодим поколінням. Про те, наскільки сам він був вкорінений у єврейській традиції, як глибоко вірив у Бога і любив Його. Певно, це й було своєрідною відповіддю на те, чому так мало українців знають і читають твори Агнона. Адже його тексти мають кілька шарів, їх треба розгадувати і не втомлюватись підбирати ключі. Але світ наш змінюється надто швидко, от і приходимо до «який сенс взагалі про це думати?». Тому й вбиває кожен свою кізоньку, так і залишаючись кожен у власному вигнанні.

Крізь вікно ратуші

Поза тривалим пішим звідуванням Бучача, я мала щасливий випадок поглянути на місто з висоти. І хоча вже бачила його з пагорбів, на яких розміщувалися з різних сторін замок та цвинтарі, мені випала нагода подивитися на Бучач згори в самому центрі, потрапити у серце міста – у середину ратуші.

Міську ратушу досить тривалий час обіймає дерев'яне риштування, а тому важко собі уявити її в колишній красі. До того риштування настільки всі звикли, що лише давні фотографії нагадують про те, що колись усе було інакше. Утім, старі світліни також нагадують і про безліч інших змін, які приніс час, що тихо й непомітно змінює усе навколо, бо ж його ніхто не бачить.

Один із місцевих мешканців Бучача запропонував мені замість кави піднятися на ратушу. Він мав від неї ключ, а також знав усі потаємні ходи. Ми підіймалися крутими кам'яними сходами, тримаючись за старі стіни. Трималися їх не стільки для того, щоб не втратити рівновагу, скільки тому, щоб відчутти на дотик історію. У цих стінах вкарбовані імена Бернарда Меретина та Йоана Георгія Пінзеля, хоча не варто забувати також Миколу Василя Потоцького, який був фундатором ратуші. Чомусь дивлячись на ратушу ззовні, у першу чергу я думаю саме про Пінзеля, наче оздоба – фігури відомого скульптора – є важливішими за саму будівлю, яку вони прикрашають. Може це тому, що вже на другому поверсі перед нами відкрилась одна з його скульптур, яка безпомічно лежала у внутрішній руїні ратуші. Навколо неї – обсіпані стіни, дошки й каміння, розстелені на підлозі мертві голуби, які немов потрапили у пастку часу та не знайшли з неї вчасно виходу.

Чим далі, тим підійматися ставало важче, кам'яні сходи змінювалися на металеві, які хитало в різні боки. Але вже з третього поверху нам відкрився вид на місто. Вузький оглядовий майданчик був укритий шаром пташиного посліду та трупами голубів. Це додавало контрасту видові міста з чепурними й охайними церквами, костелом та монастирем. Однак на нас чекав іще один поверх. Доступ до нього виявився ще складнішим. Тому, хто йшов попереду, треба було піднятися металевою драбиною, відкрити головою люк, відчинити вікна, а вже після цього подати руку напарникові. Мені пощастило йти другою, а не першою, тому коли я піднялася, сонце вже заливало з вікон невелику площу дерев'яної підлоги. Вище нас у ратуші був лише годинник, який, з невідомих причин, у той день зупинився. Ми уважно роздивилися місто з чотирьох сторін, а потім сіли на підлогу, щоб поглянути на нього ще раз відсторонено – крізь обрамлення вікон, немов часовий портал.

Здавалося, що час завмер у цій споруді, як і стрілки годинника на ній. Він проявляв свою сутність у невластивий йому спосіб, немов нівелюючи сам себе. Крізь вікно було видно ті споруди, які стояли тут до війни, а також будівлі зовсім нові. На якийсь момент здалося, що і люди кількох поколінь змішалися між собою на вулицях і тротуарах, немов чиясь рука висипала їх з мішків різних епох. У цю мить я подумала про Аґнона, про те, що в жодному зі своїх творів він не згадував про ратушу, принаймні мені не вдалося таких згадок відшукати, якщо вони й були. У своєму романі «Нічний постоялець» він детально описував місто з його архітектурою та місцевою природою, але немов зумисне проходив повз ратушу. А може, він, як і ми зараз, дивився на місто крізь одне з її вікон і саме

тому не бачив її. Він, що так майстерно випишував навіть не саме місто, а й долі його мешканців, бачив їх відсторонено, наче був з ними і не з ними. Однак дивився Аґнон на місто й людей, на світ загалом і власне життя не з ратуші свого часу, а ратуші сучасній нам. Порожній і темній, зі знаками смерті у вигляді маленьких пташиних тіл. Він дивився на світ разом із нами.

Вмить я побачила пошту, з якої він відправляв листи своїй дружині в Німеччину, а також листа в Палестину з проханням надіслати ящик апельсинів. Побачила, як він вийшов зі свого будинку й перейшов міст над Стрипою. Вийшовши з пошти, Аґнон засунув руку в кишеню, перевіряючи, чи на місці ключ від старого Бейт-Мідрашу, і попрямував у сторону Великої синагоги. Я бачила його, як і він бачив тих, хто давно вже покинув світ живих, або ж тих, хто подався пішки до Відня, хто перепливав човном моря, щоб опинитися у Краї. Здавалося, що він бачив однаково чітко як живих, так і мертвих, присутніх та загублених, немов не існувало для нього не тільки часу, а й простору. Він зшивав у своїй прозі історії цих людей, кожному з яких багато випало на долю випробувань, немов клаптики матерії, утворюючи суцільне полотно своєї доби, яке він акуратно розстеляв перед добою прийдешньою. Може, коли Аґнон довго сидів у порожньому Бейт-Мідраші, то писав листи нам, а потім ховав їх у стінах ратуші. Він, той що вмів читати однаково вправо зліва направо і справа наліво, немов знав наперед, що ані синагога, ані Бейт-Мідраш не збережуться, а ратуша стоятиме. Ті записки він передав стінам, які тепер розказують свої таємниці всім, хто до них доторкнеться.

Нам же час було спускатися вниз. Подолавши драбину та закручені металеві сходи, я почула чиїсь кроки. У ратуші був ще хтось. Я завмерла, притиснувшись до стіни, коли з темряви випірнула фігура чоловіка. Спершу подумала, що це міг бути Реб Хайм, який свого часу доглядав за Бейт-Мідрашем, а зараз певно опікується ратушею. Але ні, це був інший чоловік, який допомагав відбудовувати ратушу і часом у ній ночував.

Повернувшись у готель, я знову взялася читати «Нічного постояльця». Думала, що варто було б потрапити до ратуші ще раз. Навіть не здогадувалась, що помандрую до неї тієї ж ночі. Цього разу я була в ній уже сама. Лізла в темряві хиткими сходами та драбиною. Найважчим було відкрити головою важкий дерев'яний люк. Але коли я його відсунула та насилу видерлася на найвищий поверх, то опинилася у своїй школі, у місті свого дитинства. Школа була світла й чиста, проте порожня. Усі класи були відчинені, але в них не було ані учнів, ані вчителів. Я пройшлася всіма поверхами, сподіваючись віднайти бодай когось, але скоро вже йшла до виходу, так і не знайшовши жодної живої душі. А вийшовши, знову опинилася в готелі, у місті дитинства Агнона, а не свого дитинства. Ця ж подорож була своєрідним подарунком від того, хто знає як це, коли війна руйнує рідне місто, немов знищуючи важливу частину життя.

Для когось Бучач у першу чергу асоціюється з іменем Пінзеля, для когось з Агноном, а для когось ні з тим, ні з іншим. Для мене ж, Пінзель і Агنون – тіло й душа Бучача. Його фізичне та метафізичне

втілення. Ім'я першого і другого ховають у собі безліч таємниць. Якщо ж говорити про ім'я Агнона, яке він обрав для себе сам, то окрім більш поширеного тлумачення через спільнокореневе слово «агуна» (що означає «солом'яна вдова» – жінка, чий чоловік зник безслідно), я б хотіла звернутися до ще одного тлумачення, на яке натрапила в коментарях до його новели «Едо та ейнам». Кожна літера єврейського алфавіту має своє значення. Перша літера його псевдоніму – א (аін) – пов'язана з духовністю, а друга – ג (гімель) – з матеріальним світом. Таким чином ім'я дає підказки, які говорять окрім іншого, скільки ще всього ховається за звичайними літерами незвичайних текстів, які здатні переносити читача як у часі, так і в просторі.

Андрій Любка

романіст, поет, перекладач, есеїст



А н д р і й Л ю б к а

Галичина:
невіднайдена Троя

У містечко Бучач зі Шмуелем Йосефом Чачкесом (відомим у світі як лауреат Нобелівської премії з літератури, Агнон) ми приїздимо приблизно в той самий час – напередодні першого осіннього зимна, хоч і з різницею у вісім з половиною десятиліть. Свої враження від перебування тут єврейський письменник описує в романі «Нічний постоялець»; я ж беру цю книжку за путівник собі – і достоту як Шліман, що відшукав Трою, уважно почитуючи Гомера, намагаюся у сучасних реаліях віднайти втрачений Бучач.

Вдається в мене слабо, бо ми з Агноном перебуваємо, наче в різних містах. Хоча ніби й ось воно все: вулиця Колейова, джерело, з якого пив круль Ян Собеський, і готель, в якому зупинявся письменник, і місця, на яких стояли Велика синагога та Бейт-Мідраш (нині тут базарні ряди та магазини), і єврейський кіркут, що його місцеві називають окописьком. Ландшафт, декорації – ті самі, але в цьому театрі нині йде інша вистава, грає інша акторська трупа. Масштаб приблизно той самий, адже і в часи відвідин Бучача Агноном, і в наші дні місто налічує приблизно дюжину тисяч мешканців. Національний склад населення змінився кардинально – якщо сто років тому більшість тут складала євреї, то нині це майже повністю українське місто.

Врешті, вірити художній правді роману Агнона безоглядно не варто, бо хоч більшість в давньому Бучачі й були євреї, все одно в місті жило чимало українців і поляків. Це вже не згадуючи про те, що навколо містечка вирувало селянське українське море. Та ліричний герой «Нічного постояльця» всього цього не зауважує:

він приїздить у єврейське місто, де всі – від готельєра до крамаря – його одновірці, а на понад 700-сторінкову книгу іновірці згадуються всього кілька разів, та й то мимобіжно, як тіні. На цьому місці варто зауважити, що Аґнон відвідує й описує Бучач на зламі 20-30-х рр., у турбулентний час, коли націоналізм бере гору у всіх спільнотах. А націоналізм – це особливий різновид оптики, що підсвічує лише своє і пеленою мороку огортає чуже.

Усе це трохи схоже на польські екскурсії, що їздять Галичиною, своєю кресовою Атлантидою, оглядають палацки, костели, цвинтарі й ринкові площі міст, снуючи оповідь про польську історію й поляків, так ніби тут жили лише вони. Перше речення такої екскурсії буде, ясна річ, про мультикультурний рай, в якому мирно співіснували й поляки, і євреї, і вірмени, і німці, і десь у тому переліку знайдуться й українці, але далі історія продовжується вже лише про поляків. Цей спосіб нарації не відрізняється методологічно від української версії популярної історії, в якій інші є лише прихляками й тимчасовими окупантами цих земель. Кожна з трьох головних версій – українська, польська, єврейська – Галичини є неповною, але вважає себе повнішою за інші; ба більше – частково всі вони є взаємозаперечними, і жодна з них окремо не достойна собою уособлювати всю Галичину як *genius loci*.

Цікаво, що я був запрошений на літературну резиденцію імені Аґнона в Бучач (простіше кажучи – пожити тиждень у місті) саме як людина ззовні, з-поза Галичини. Око прибульця часто реєструє

те, на що вже давно не звертають уваги місцеві. І ось що мені вдалося зафіксувати: вже немає єврейської Галичини, вже немає польської Галичини, врешті-решт, немає й української Галичини, немає жодної Галичини. Немає адміністративного регіону, який би називався Галичиною, у результатах соціологічних досліджень говорять про якийсь безликий захід України, ніби в нашій країні існує однорідний західний регіон, в'їжджаючи в одну з галицьких областей, вас вітають у конкретній області, а не в Галичині. Немає Галичини, її стерли з мапи й забули.

А потім сидиш собі тихенько у бучацькій районній бібліотеці, організаторка резиденції представляє тебе присутнім, мимоволі згадуючи, що погляд не-галичанина на Бучач може бути новим і цікавим, і ти раптом розумієш, що Галичина таки існує – невидима, прихована, наче якесь таємне знання для посвячених: у свідомості людей, в їхніх обмовках, у цьому їдкому вересневому димі, що піднімається від спаленого бадилля з кожного городу. Ми її не бачимо, але це ще не означає, що її немає.

Ключ у пальті,
або Нотатки на полях
«Нічного постояльця»
Аґнона

– Шибуч! – оголошує контролер на залізничній станції, і з цього моменту починається сюжет роману «Нічний постоялець» Нобелівського лауреата Шмуеля Йосефа Агнона. Від'їздом з цього міста (а йдеться про рідний письменниковий Бучач) книжка й завершується.

Коли я виставив у фейсбук фотографію книжки Агнона, одразу кілька різних осіб написали демотиваційні коментарі: мовляв, в Ізраїлі книжки письменника вважають нудними й розтягнутими, хтось інший докинув про те, що читати цю книжку взагалі неможливо, зрештою, навіть сама програмна координаторка Літературного центру Агнона Мар'яна Максим'як зізналася, що читала цей роман півроку. Але я – наполегливий і цілеспрямований читач (свого часу навіть дочитав до кінця «Музей покинутих секретів»!), тож і «Нічного постояльця» подужав.

Справді, читати Агнона варто, використовуючи певний понятійний інструментарій, розбираючи його текст на окремі історії, як це робимо, аналізуючи сакральні тексти. Недарма центральним пунктом роману є не місто, і не готель, в якому надовго зупинився постоялець, і навіть не сам ліричний герой, а Бейт-Мідраш – місце поблизу синагоги, де місцеві євреї збиралися для читання й інтерпретування Тори.

Там виголошують промови мудреці, проповідники й духовні наставники, там людина може почитати в тиші й спокої духовні книги, там спільно можна помолитися й подискутувати. Простіше кажучи, коли ми читаємо Біблію, то притчу про задоволення голоду кількома рибами теж сприймаємо не буквально, а як метафору; так само й євреї у Бейт-Мідраші читали свою Тору, вишукуюючи у ній підтексти, що можуть дати підказки для праведного життя.

Тож ключовим у сприйнятті роману Аґнона є притчевість оповіді. Скажімо, автор описує ситуацію, коли ліричного героя вшановують честю мати (оберігати) ключ від Бейт-Мідрашу. Та невдовзі ключ десь зникає, й доводиться замовити в слюсаря новий. Здавалось би, це історія про те, як розтяпа-герой загубив ключ, а потім спохватися й виготовив собі копію. Якщо ж читати цей фрагмент через доречну оптику, то відчуємо, наскільки віховою є для тексту ця історійка. З новим ключем відбувається певний злам у сюжеті, герой наповнює Бейт-Мідраш теплом (розпалює піч), а відтак і життям (на тепло приходять місцеві гебреї з базару, всідаються, а потім і собі починають читати Тору, повертаючись до духовного). Саме такого «ключа» потребуємо й ми, щоб правильно зрозуміти месиджі письменника.

Або інший приклад: починаються перші осінні холоди, тож герой замовляє собі нове пальто. Кожному потрібен теплий одяг, але для роману він має ще один сенс – нове облачення змінює й самого героя, поступово змінюючи й ставлення місцевої бучацької людності до нього. З цієї зовнішньої метаморфози розпочинається цілий ряд інших – внутрішніх, коли ліричний герой знаходить в собі сили (й потребу) чинити добро, наvertати збіднілих гебреїв до віри, кріпитися у відповідь на драми власного життя (зруйнований будинок в Ізраїлі, розлуку з сім'єю) мудрістю Священної Книги.

Дружина крамаря, в якого герой купує тканину на пальто, пропонує сама віднести її до шевця, але чує таке: «... яка різниця, коли я носитиму своє пальто – до його пошиття чи після?». У наш час це б назвали троллінґом 80-го левела, але в тридцяті роки така репліка звучала як ознака мудрості.

Складається навіть враження, що подібними софізмами Аґнон переобтяжив текст, адже коли вперше зустрічаєш такий діалог чи спосіб оповіді, то це цікаво, вдруге – бачиш, що автор досконало опанував цей прийом, а коли втрюхсоте – хочеться позіхати й закрити книжку. «Прийшов поштар і приніс мені листа. Для мене головне – це лист, а його носій – то другорядне, але для поштаря головне – він сам, а другорядним є лист, бо якби не він, то Шибуч був би відрізаний од усього світу і ніхто б не знав, що діється за його межами». Звучить дотепно, але з такими дотепами автор явно передав куті меду.

Словом, 730 сторінок роману на 80 розділів подужає не кожен, але хто здолає цей шлях, поставить собі логічне запитання: за що ж Аґнону дали Нобелівську премію? Здається, крім політичних мотивів (писання на івриті і перша Нобелівка для ізраїльського письменника), була і ще одна причина. Провінційність автора, провінційність його письма. У хорошому значенні цих слів, бо йдеться про те, що Аґнон описав маленький замкнутий світик гебреїв, що живуть десь у загубленому на сході Європи містечку.

Описав до війни, а Нобелівський комітет відзначив його тексти пізніше – коли євреїв не залишилося не тільки у літературному Шибучі, а й у реальному Бучачі. Мабуть, знуджені бучацькі євреї десь так між собою й розмовляли – крилатими фразами й іскрометними софізмами. Принаймні такими їх зобразив Аґнон – і такими вони залишаться у нашій пам'яті.

Аґнон, Барток, Шульц:
як втиснути особистість
великого масштабу
в життя маленького міста?

По-перше, треба не виділятися. Бути схожим на всіх інших. Не вбиратися виключно, в неділю ходити до церкви, до мами звертатися на Ви. По-друге, краще ні з ким не сваритися, особливо з представниками влади. Навпаки: найбажаніше – у цю ж владу пропхатися; але не на вершину, бо там складно і небезпечно, треба зайняти скромне і хлібне місце десь посередині кар’єрної драбини. Третя порада простіша: до всього нового й інакшого ставитися з підозрою й недовірою. Краще добре засвоєне старе, наше, традиційне. Як з діда-прадіда. Тоді й можна нормально жити в маленькому місті.

Якщо, звісно, народитися в правильному місті. Кожному з трьох, про яких думаю зараз – Шмуелю Йосефу Агнону, Бейлі Бартоку, Бруно Шульцу – випало народитися й виростати на периферії, пограниччі, на розмитій лінії географії, культури й національності. Там, де немає жодної певності, де замість ґрунту – сипучий пісок, де повітря – не лише твоє. У таких умовах можуть вирости прекрасні, екзотичні квіти, якими й була згадана трійця, але ще більше таких квіток не вирости, вбиті міщанським осудом малого міста, вітром зневаги і заздрощів, низьким одвірком перспектив і можливостей. У столиці, поближче до центру – легше, там все до твоїх послуг. А в маленькому містечку на краю світу – всі проти тебе, але якщо вже тобі вдалося, то це справжнє чудо. Краще бути першим у провінції, ніж другим у Римі, древні таки мали рацію.

Розпочну не за алфавітом, з Бартока. Ми з ним сусіди по дитинству. Бо вирости у Виноградові (для мене) чи Нодьсевлюші

(угорська назва часів Бартока). Розминулися всього на якусь сотню років, але байдуже, у світі бували й більші трагедії. Бо як його відчуваю – там, «попід Чорною горою, де Тиса хвилями шумить. Де з виноградною лозою рідне місто гомонить». А Бейла, безсоромний і нахабний, як усі мадяри, нагадає мені про себе за кожної, навіть найгіршої, нагоди. Він, як сумління, яке починає щеміти в найнесподіваніших місцях.

Ті, що вже чули музику Бартока, розуміють, чому його зараховують до трійки найвизначніших композиторів ХХ століття і одного з найбільших реформаторів музики усіх часів. Розкрученіші і попсовіші Стравінський і Сметана нервово курять збоку, коли Бейла комбінує різноманітні й часто непоєднані мотиви. Модернізм як він є. Секрет Бартока полягав у глибокому дослідженні фольклорних джерел, у відчищуванні намулу, у вилушуванні кістяка, скелета мелодії, праісторичної основи музики. Українські, румунські, угорські мелодії він поєднував з африканськими чи індіанськими. Знав, що там, на споді, музика має одне лице. Це знання подарувало йому світову славу.

Проживши у Виноградіві п'ятнадцять років, я так і не знаю в якому саме будинку жив Бейла Барток, в яку церкву ходив разом із мамою, який саме парк був його улюбленим, дивлячись на які краєвиди він писав музику, в яку дівчину зі школи вперше закохався, в ім'я якої красуні ночами звучали для нього фортепіанні мелодії? Райцентр із великим минулим спромігся назвати музичну школу в честь композитора, маленьку (що симптоматично)

тупикову вулицю, на подвір'ї угорської школи встановити бюст Бартока розміром в невеликий гарбуз чи велике яблуко.

Здається, ми зовсім не навчилися давати собі раду з пам'яттю і доволишнім простором. Складається враження, що наші міста досі не належать нам, ми не вміємо пишатися минулим, сконцентровані виключно на поразках і власному часто обмеженому локал-патріотизмі. Центральна вулиця Виногорова носить ім'я Миру (того, що советський), на центральній площі – пам'ятники солдатській матері і янголу-хранителю. Ви не знайдете багатомовного сайту, присвяченого життю Бартока у Виногороді, у ятках і магазинах не купите поштових листівок з його фотографіями чи дисків із музикою, жоден гід не проведе вас жодним туристичним маршрутом «Слідами Бейли Бартока».

Трохи інша – краща – ситуація з Бруно Шульцом, в Україні знанішим і популярнішим. Його твори тлумачать різні перекладачі, в тому числі найкращі (Юрій Андрухович), на його честь у Дрогобичі влаштовують щорічний великий міжнародний фестиваль і наукову конференцію, навіть сувенірна продукція з зображеннями Шульца продається у місцевих підприємців, у Дрогобицькому університеті є музей письменника. Шульц був польськомовним євреєм, що жив на кресах – пограниччі, культурне розмаїття якого в ті часи робило його радше небезпечним, ніж цікавим. Прикордоння культур для письменника закінчилося кулею на дрогобицькій вулиці.

Але минули роки – і текстами Бруно Шульца почали цікавитися і поляки, і українці, і євреї; можливо, не цілі народи, держави,

але передусім читачі. З цієї читацької любові й виріс фестиваль, який сьогодні очолює Віра Меньок, і який ось уже стільки років збирає в занедбаному Дрогобичі іменитих гостей з різних країн. Збирає часто всупереч бажанню міської влади й навіть місцевої громади, окремі, націоналістично налаштовані представники якої і чути не хочуть про того «чи то поляка, чи то жида». Але фестиваль відбувається – завдяки волі й любові кількох пасіонарних людей.

Те ж саме – життя, рух – і в Бучачі, який я відвідав в рамках резиденції «Аґнон: 50 кроків, щоб зрозуміти». Так само тут все тримається на кількох людях, які здатні не лише гори перевернути, а й зробити, здавалось би, неможливе – розворушити і зацікавити не лише сам Бучач, а і всю Україну згадкою про Аґнона і його творчість. Хоча як вихідець із малого міста, знаю: часом легше розворушити цілу країну, ніж летаргічний сон рідної провінції. Тому успіх громадської організації «Бучач-Арт» на чолі з Віктором Гребеньовським та «Літературного центру імені Аґнона», який курує Мар'яна Максим'як – в дечому навіть більший за успіх самого Аґнона. Адже в свій час Шмуель Йосеф Аґнон у Бучачі був куди менш знаним, ніж зараз. І причиною цьому не Нобелівська премія, про яку мало хто дізнався, і яку потім швидко всі забули, відправляючи письменника в рубрику «Видатні уродженці нашого краю» й не читаючи його текстів. Причиною цьому – бажання щось змінювати, робити, організовувати, будити, хапаючись за кожну можливість, кожну рятівну соломинку – а вже особливо не упускаючи такої розкішної нагоди, якою є 50-та річниця вручення Аґнону Нобеля.

Банальним, але правдивим є твердження, що більшість талантів народжуються у провінції. Банальним, але правдивим є твердження, що пізніший світовий успіх цих талантів – справжнє чудо. Знову ж таки, банальним, але правдивим є твердження, що малі батьківщини геніїв дуже складно їх потім сприймають – масштаби не сходяться. Але за лаштунками цієї великої драми – генія і його рідного міста – я б хотів змістити фокус трохи вбік. На людей, без яких ці генії ніколи не відбулися б. На вчительку музики, дратівливу, але чуйну старшу пані, яка навчила Бартока грати на фортепіано. Директора школи, який взяв дивакуватого Бруно Шульца на роботу вчителем трудового навчання (!), але таким чином дав змогу митцеві заробляти на життя. Настоятеля Бейт-Мідрашу, який схвально відгукнувся на перші проби пера Агнона, тим самим не вбивши талант у зародку. На людей, які жертвують власним часом, матеріальними ресурсами й нервами, щоб організувати концерт, встановлення меморіальної дошки, літературний вечір чи фестиваль. Завдяки ним це все відбувається, рухається, живе.

І часто так виходить, що ми пам'ятаємо генія, цікавимося й приїздимо в його місто, ходимо вулицями, абсолютно занурені в минуле, у вже втрачену епоху, зовсім не помічаючи людей, які ходять навколо. Анонімів, які й є містом. Анонімів, які, можливо, у цей момент підтримують нині ще малесеньких талантів, імена яких завтра гримітимуть на весь світ. Анонімів, які й є геніями. Чому б не придивитися до них, чому б не почитати цю найзагадковішу книгу – людей?

Софія Андрухович

письменниця, перекладачка, публіцистка



С о ф і я А н д р у х о в и ч

Бучач.

Блаженство органів

Якоїсь міті, читаючи цей переклад перекладу і весь час підозрюючи його часом більшу, а часом меншу віддаленість від оригінального тексту, починаєш намацувати логічну аналогію, бо він – як теперішній Бучач, у якому намагаєшся розгледіти сліди того письменника, що тут народився і мріяв звідси поїхати, і таки поїхав врешті, а потім повернувся знову на короткий час, аби про це розповісти.

У перекладі перекладу про піврічний побут Шмуеля Йосефа Агнона в Бучачі після тривалої відсутності немає ні виносок, ні приміток, ні тлумачень, ні пояснень. Там, де проглядають алюзії чи посилання, часто все застелено туманом, крізь який не так просто можна розгледіти шлях. Але хіба ж не резонує такий текст – під час читання котрого весь час відчуваєш, як багато всього не здатен впіймати, скільки всього не бачиш і не розумієш, хоч усвідомлюєш присутність цих сенсів – із самим містечком, де з кожної тріщини сочаться багатостолітні історії. Де життя і смерті понашаровувались одні на одних, як геологічні породи. Іноді навіть здається, що геологічні породи якось пов'язані з людськими історіями і таємницями: ось як у селі Рукомиш зовсім поруч із Бучачем. Червоні, сріблясті, зеленкаві кам'яні прошарки навколо травертинових скель і скельного монастиря, що почав діяти ще десь наприкінці XIII століття, мурована церква святого Онуфрія оборонного типу, самоспалення воїна УПА під час спроби енкаведистів його схопити, детективна історія з кам'яною статуєю, що була створена, найімовірніше, Пінзелем.

Сам Бучач зручно розлігся в долині між пагорбами. Звинувся клубком – можна обходити його навколо, роздивлятися з різних точок, пересуваючись його краєм, наче обідком посудини, віднаходячи основні точки: руїни фортеці, ратушу, зведену архітектором Меретином, монастир Василян, Успенський костел. Його вулиці розташовані на різних рівнях, під різними векторами. Ідеш вулицею – і бачиш автомобілі рівнем вище, і пішоходів десь унизу, над Стрипою. Ряди будинків наповзають одні на одних, як елементи колажу. Самі ці ряди складають малі й більші кам'яниці, ніби утяті в несподіваних місцях чи стиснуті. У дворах між міськими кількаповерховими будинками – городи з гарбузами.

Серед того, чого вже немає, – центральний пункт роману Шмуеля Йосефа Аґнона «Нічний постоялець», будівля Бейт-Мідрашу. Зберігся фундамент будівлі, але у зведених наново стінах тепер – торговельний центр.

Вже після війни герой приїздить у містечко, в якому народився. Чи знає він сам, чого шукає? Підтвердження того, що був правий, коли прагнув покинути Бучач? Солодких спогадів дитинства? Заспокоєння біля батьківської могили?

Пронизлива осінь, дошкульні вітри й волога, обдерті стіни й всюдисущі злидні – ось що він застає. Безліч мешканців загинуло на війні, решта – вирушила до Краю Ізраїлевого чи інших країн. Залишились окремі найбільш убогі і нещасні сім'ї, самотні люди, каліки, жебраники, безнадія яких настільки велика, що прикувала їх до цього місця. Чим стало це єврейське містечко, де раніше понад

усе шанували й дотримувались законів Тори й Талмуду, відвідували синагоги (їх, вочевидь, мусило бути кілька, зважаючи на те, що Бучач на вісімдесят відсотків був єврейським – але сьогодні відомо тільки про одну синагогу, в самому центрі); містечко, де світло в Бейт-Мідраші не згасало ніколи, бо це місце було рідним домом для кожного місцевого єврея – ріднішим, ніж дім, де він мешкав зі своєю родиною: «Бо дім мій зватиметься молитовним домом»? Герой «Нічного постояльця» бачить його неживим і зневіреним. Молоді люди згірчені й налаштовані скептично. Вони навіть Шабату не святкують.

Герой отримує ключ від нікому вже не потрібного Бейт-Мідрашу – холодного і порожнього. Він вперто й методично приходиться туди щодня, знаходячи розраду в сторінках священних писань, виконуючи свій обов'язок, знаходячи там місце заспокоєння, він обігріває приміщення, освітлює його, наводить там лад – і поমалу приваблює змерзлих і неприкаяних мешканців. Оповідь починається з Бейт-Мідрашу, оповідь оживляє Бейт-Мідраш, а розігрітий Бейт-Мідраш розморозує містечко. Оповідь починається з Бейт-Мідрашу і снується вільно, як світло, яке розгорається дедалі впевненіше, заповнює собою темний простір, проникає в закамарки. Вихоплює з пітьми постаті – безносого жebraка, повитухи, багатія, вдови, сироти, шевця, крамаря, всіх неважливих важливих людей. Цій оповіді байдуже, чи вона відображає події, що справді стались, чи ті, що повинні були статись, що статися могли, чи сни, які не ставались у цьому світі, чи марення хворого хлопчика, який ніколи не зіпнеться на ноги і тому не потрапить до інших місць, натомість інші місця приходитимуть до нього.

Коли герой роману губить ключ від Бейт-Мідрашу, його знаходять люди іншої віри в іншому Бучачі за багато десятиліть. Бучач тепер, хоч лежить на тих самих пагорбах, і ті самі будинки з вулицями розташовані на різних рівнях і нашаровуються одні на одних, як завитки хали – ніби людина, якій вклали інше серце й мозок. Теперішнє її серце – людське і гаряче, а спогади про попереднє життя просочуються в мозок у тривожних снах.

Іноді теперішні містяни, оновлюючи свої помешкання, знаходять особливим чином надійно замуrowані ходи чи шар зовсім старого тиньку, що зберігає на собі гебрейські знаки. «Ми знайшли у себе єврейську штукатурку, – кажуть вони. – Тільки євреї так її клали».

В маленькій кав'ярні на вулиці Аґнона, в якій пахне чимось теплим помешканням, у ніші з книжками зі стелі звисає старий великий ключ. І очевидно ж, що коли герой «Нічного постояльця» непоясненим чином ключа від Бейт-Мідрашу знайти не може, аж йому доводиться замовляти слюсареві ключ новий, то попередній опиняється за багато десятиліть у людей-іновіrcів (а це справді образливе слово?), які докладають зусиль, щоб повернути пам'ять про Аґнона до міста. Взагалі: докладають зусиль, щоб повернути містові пам'ять.

Бо це дуже в дусі Аґнона, ці ключеві переміщення в часі. Зовсім як зі згаданим хворим хлопчиком, до якого приходять інші місця. Хоч немає Бейт-Мідрашу, але ключ від Бейт-Мідрашу починає оповідь, а оповідь оживляє місто. І воно ніби й схоже на людину, якій вклали інше серце й мозок, але ж погляньте – і усмішка в неї так само надщерблена, і накульгує вона на ту ж саму ногу.

Бо так, як у міжвоєнному Бучачі Агнона молодий Єрухам сам-один лагодив безнадійно розбиті дороги (ми бачимо вже сьогодні, що Єрухам доріг Бучача так і не полагодив), так у теперішньому Бучачі один-єдиний майстер не покладаючи рук реставрує напівзруйновану ратушу. В її підземеллях знайшли собі вихід цілющі джерела, з яких Ян Собеський напував своїх коней, в напівзгігнелих риштуваннях, що, здається, приросли до каменю будівлі, гніздяться армії голубів, а в кімнатах серед насипів керамзиту й уламків вапняку можна знайти більші й менші уламки скульптур Пінзеля: кінчик хвоста Лернейської гідри, наконечник тризуба Посейдона, великий палець ноги Давида і обрубаний тулуб чи то Козака, чи то Невільника. Про цю ратушу у Вікіпедії написано речення, що виділене навіть жирним шрифтом: «За скульптурним оздобленням та органічним синтезом мистецтв Бучацька ратуша не має аналогів в архітектурі України XVIII століття».

Ці частини скульптур, всі ці уламки історій, ці артефакти, до невпізнаності зафарбовані вапном кілька разів на рік на релігійні свята, ці замуровані у потаємних сховках чудеса, ці знищені документи під приводом того, що людям краще не знати всього, до чого вони не готові, понищені і втрачені через недбальство чи незнання предметів, які так багато могли розповісти, стародавні ікони, які раптом починають пахнути свіжою фарбою, – всі вони чомусь ніяк не западаються остаточно під землю, і нудотно озиваються фантомними болями, особливо на таку ось пронизливу дощову погоду, як зараз у Бучачі. Наче завитки хали, наче геологічні породи, що тільки де-не-де оголені, але основне тіло яких залягає під нашими ногами, невидиме – але точно там є.

І я не знаю, що ще можна з цим робити, з цими непохованими рештками, з цими розкопаними кістками, з цими перехиленими тисячами мацев на пагорбі над містом, мацев, над якими зійшлися непрохідні хаші, тисячами каменів, списаними письменами, які тут майже ніхто не здатен відчитати. Не знаю, чим іще намагатись втолити фантомні болі, як не снуванням оповіді, нескінченним називанням слів, перелічуванням імен, повторюванням історій, переповіданням снів, запалюванням свічки.

«Але той, хто загинув через любов до Бога, увійде до Краю Ізраїлевого усім своїм тілом, тоді як той, хто загинув через свій страх, увійде лише тим органом, в який він був уражений і який спричинився до його смерті, а решта органів будуть із заздрістю позирати на той, що отримав привілей упокоїтись в Краю Ізраїлевім. Коли ж ми запалюємо їм свічку, ми допомагаємо їм бачити блаженство того органу і те блаженство, що чекає на них у майбутньому».

Сімнадцять секунд
над Бучачем

Хотілось би написати про Бучач без дурної поблажливості і зворушеного романтизування його недологостей. Хотілось би описати його всерйоз, це містечко, просто описати, яким воно мені відчулось. Виявити до нього повагу, як до співрозмовника, який, може, й висловлюється наївно і використовує надто багато слів-заповнювачів пауз, але володіє досвідом глибоким, складним і болісним, мало кому доступним. Знає таке, що не опишеш жодними складнопідрядними реченнями.

Це дві основні характеристики Бучача: недолугість і досвід. Недолугість і гідність. В залежності від того, з якого боку пагорбів, що облямовують місто, дивишся, бачиш то середньовічне містечко, то занедбану провінцію, то понурий облущений населений пункт без натяку на характер, то мальовничий багаторівневий світ, в якому можеш спостерігати за одночасним розгортанням безлічі сюжетів.

Ви можете пізнавати будь-що самотужки, але до деяких письмен самому неможливо підібрати ключі, а в деяких дверях – не знайти замок без підказки. Тому вважайте, що вам випало нечуване щастя, якщо зустрівся хтось, у кого в руках брязчить важке металеве гроно, хто підкаже, на яку дощечку спиратись ногою у темряві і перед якою низькою балкою схилити голову, і хто зможе підтримати за руку, ведучи підземеллями чи слизькими від свіжого болота стежками, щоб врешті вивести в несподіваній точці позаду заіржавілого кіоску, над чийось порослим лопухами городом, неподалік тієї дороги, що веде уздовж занедбаного єврейського цвинтаря. При дорозі рядком складені частини мацев. Люди знаходять їх, коли розбирають

фундаменти своїх старих будинків чи дороги, вимощені ще за війни – і приносять сюди, на місце, якому мацєви належать. Ви ніколи б не здогадались, що саме звідси відкривається така панорама, що місто лежатиме перед вами у м'яких складках пагорбів, і можна буде повільно ковзати поглядом з будівлі на будівлю, з монастиря – на руїни замку, з Успенського костелу – на ратушу, перебирати балкони, вікна і вежі, як кишені і гудзики старих костюмів.

Ваш провідник – не високопоставлена особа, але кожен вітається з ним на вулиці. Він виводить вас на хори під час богослужіння у церкві Воздвиження Чесного Хреста Господнього, і хлопчак-ліцеїсти світять ізнизу на вас своїми зацікавленими обличчями. Ви приходите до церкви Покрови, яку жіночки готують до храмового свята, і бачите, як вони по-діловому носяться туди-сюди навою, головним вівтарем і ризницею, траскають різьбленими царськими воротами, аж погойдується амвон, і нещасні беззахисні вівці, на ньому зображені, самі починають падати у пащі голодних вовків. Але заклопотані жіночки цього не помічають. Їм ще стільки всього треба зробити, стільки вимити й витерти, стільки впорядкувати. Ось одна з них, на драбині навпроти, енергійно тре темною шматою щічки Пінзелевого ангелика. Жінка старанно плює на шмату і розтирає. В неділю, на свято Покрови, ангелик аж сяятиме: здаватиметься, щоки його пульсують, немов у живого.

У цій круглій церковці так затишно і добре. Хто б міг подумати, що в її підвалі кілька десятиліть лежали, закопані, півтори сотні понівечених трупів.

На відстані хвилини ходи від церкви – колишній НКВД. Нижній поверх пофарбований у темно-брунатний колір. Вузькі хідники, на яких раніше рядками лежали замордовані, виставлені для опізнання, а тепер молода жінка напружено котить візок із дитиною, колеса якого раз по раз зіслизують із бордюра.

Провідник умовить вас піднятись на самісіньку вежу ратуші. Він показуватиме, на які дощечки риштувань краще ставати ногами, і за які частини тіла скульптур варто триматись, демонструватиме, як правильно хapatись руками за залізні перекладини, видряпавшись вузькою розгойданою драбинкою на наступний рівень, і наскільки сильно пригинати голову, піднімаючись гвинтовими сходами. Коли ви проминете багаторічні нашарування голубиноного посліду, спотикаючись ногами об напіврозкладені трупки птахів, а поглядами – об разки птахів живих, туркотливих, врешті-решт опинитесь таки на самому верхечку ратуші, в тісній вежі з годинниковим механізмом.

Ця вежа має чотири вікна, і кожне з цих вікон виходить на інший бік часу. Одне вікно бачить пагорби з монастирем, інше – Успенський костел; з одного боку – єврейські кам'яниці, з іншого – бетон радянського часу; звідси можна розгледіти Стрипу під вербами, і місток, і вгадати вулицю Гімназійну, де колись було фотоательє «Німанд» і пожежна сторожа, гімназія, «Сокіл», Будинок-читальня; а з протилежного боку – високі будівлі з балконами, напханими гарбузами, двори багатоповерхівок, перетворені на городи, зтягнуті плямистою осінньою шкірою, а далі за ними – поля, пагорби і небо.

Провідник ваш, виявляється, володіє годинниковим банканням. Ви допоможете йому видобути з крихітного пакетика запобіжник, і він під'єднає дротики, додасть гучність і вибере звучання. Ви зачаїлись там, нагорі, над голубиними трупами і над уламками скульптур, а містечко ні про що не підозрює ще якихось цілих секунд сімнадцять. Продовжує свою марну працю єдиний реставратор у масці, схожій на шолом лицаря. Марічка в крамниці подарунків і далі спритно скручує тонкими пальцями квітку з кольорових надувних кульок. Висока жінка благородного і рідкісного антропологічного типу піднімає руку, щоб зупинити автобус (він їде до Тернополя годин шість через найвіддаленіші і найдрібніші села, і всередині нього нервово смикаються у своїх коробках кролі і лопочуть крилами кури). Десь у відгалуженні Нагірянського тунелю, будівництво якого завершили в 1884 році, поскрипує тривожно вагон, повний міжвоєнних роверів. Кінцева станція перерізаної Галицької Трансверсальної залізниці, що до війни поєднувала Бучач із рештою світу і звідки відправляли до концтаборів місцеве населення, приймає якраз свій єдиний вантажний потяг із Чорткова. Забрьохані вівці ловлять занімілими від холоду губами примерзлу траву в дворі готелю – а над ними кружляють очманілі перед обличчям смерті мухи.

Сімнадцять секунд закінчується. І годинник починає відбивати час.

Хитрий, як письменник

Несподівано надійшла відповідь від певної енергійної особи, чия діяльність пов'язана з просуванням у маси літератури й мистецтва. «Ви, письменники, дуже хитрі» – написала особа. Ці слова мене заскочили. Здивували. Змусили поглянути на себе і на письменників під новим кутом зору. Всі письменники, виявляється, хитрі. Шукають вигоди, повертають складні багаторівневі дріб'язкові справи, щоб отримати якусь свою меркантильну користь. Ніколи не дивилась так на письменників.

Але мені сподобалась ця думка. Людина, яка подорожує ландшафтами символів і сенсів, прокладає свій маршрут камінцями слів, вриваючись у несвідоме, може бути спритною і винахідливою, як тварина. Хитрою, як лисиця. Вона відчуває вітер хвостом, вибирає темряву шерстинками, читає ніздрями вологість боліт – і прокреслює на снігу, на глиці чи на торішньому листі плутанину слідів, візерунки слідів. Снує власну історію, а разом – історію багатьох лисиць, мохів, глиці і снігу, середовища, в якому вони живуть і знаходять свій корм, історію їхнього корму, запаху крові, тремтіння яремної вени за мить до її розриву.

Плутанина видається такою тільки на перший погляд. Візерунки – точніше слово. Візерунки, що мають внутрішню логіку і систему. Виникають одні з одних, розгалужуються і закріплюються, провадять навколо або назовні, всередину, углуб, розростаються, пучнявіють, захоплюють нові простори, сюжети і персонажів.

Цей спосіб розповіді притаманний єврейським історіям, хасидським притчам і казкам. Кожен сюжет, кожне твердження,

кожне слово і кожна літера має безліч сенсів. Це – кристали з дзеркальними площинами, багатовимірні лінзи, в яких заломлюється світло, то зменшуючи зображення, то збільшуючи, то віддаляючи, то наближуючи, то перетворюючи його на щось зовсім інше (тим самим підкреслюючи, що все – це одне). До деяких із цих сенсів ти можеш дійти власним розумом чи нюхом, але більшість із них може відкритись лише з часом, у ході неустанного заглиблення в священні книги, в кропіткій праці над сувоями і смиренному навчанні мудрості від праведних мужів. Цей спосіб розповіді не вивищує серйозне над смішним, велике над дрібним, важливе над не вартим уваги. Бо уваги варте геть усе, тому історії про поневіряння великомучеників легко перетворюються на анекдоти, драматичні розповіді про вірність і нездійсненну любов – на легковажні оповідки про перелюб, описи піщинок в пустелі навколо Єрусалиму виявляються не менш вагомими, як опис гонінь і страждань єврейського народу.

Оскільки закони релігії завжди забороняли євреям зображати Господа, стіни багатьох храмів і мацеви на могилах оплетені візерунками: «Згори, на небі, суцвіттями квітів розсипаються зорі. Пташка вихоплює з плеса риби. На землі лисиця несе в пащі пташку. Ведмідь, ласий до меду, пнеться на дерево. Птахи стискають дзьобами витких плазунів. Фігури, що летять і біжать, є насправді людьми. Крізь маски птахів і звірів вони дивляться людськими очима».

Шмуель Йосеф Аґнон – не тільки лисиця. Він навчився розповідати історії, одягаючи маски різних тварин і мудреців, і дивлячись крізь отвори власними очима. Одна з основних його тем – тема загиблого єврейського світу маленьких містечок на сході Європи. Він розповідав цю історію так, як маляр розписував би склепіння і біму синагоги: у його розповідях вдови-пліткарки від сварок переходять до ніжних обіймів, міський кравець продовжує вдавати з себе столичну знаменитість, з'являються пройдисвіти, які прикидаються праведниками і зводять з розуму чесних дівчат, обманюють їхніх наївних старих батьків, а родини незмінно збираються за столом на Шабат, хоч молодь робить це дедалі неохочіше, дмуть вітри крізь діряві убогі стіни, нелатані дороги світять калюжами, нидіють сірі поля, сні непомітно стають реальністю, реальність раптом тане, як шматок льоду, і виявляється чиєюсь фантазією чи розмірковуванням автора, чи анекдотом, що його розповідає працівник пошти – і кожна з цих фантазій розпадається на кілька наступних, аж доки оповідач знову не вийде на ширший шлях, доки в очах йому не розвидниться, не стане прозоро, як буває прозорою щойно вимита шибя. Крізь шибю цю можна роздивитись ті самі вулиці, що й колись, і ті самі калюжі.

І ось у цих калюжах, якщо ви будете уважними і розслабленими, зможете впіймати відображення птахів із плазунами в дзьобах, і оленя, який мчить просто в обійми мисливиці, і усміхненого лева. І навіть лисицю з розумним поглядом, з хитрими очима письменника.

The subtleties

It all starts from very simple things. Usually, it is all of a sudden, but later you come to realize it was timely and much needed, in fact. All of a sudden, it became possible in Ukraine to talk about small towns, culture projects therein, and actually to try to stir up the entire layer of the cultural heritage dormant for decades.

Implementing projects in Buchach and thus waking it up from its long sleep is sort of risky and adventurous enterprise, however, inevitable. In truth, the town is filled with the past to the brim: it is often kept quiet and deliberately erased but still shows through the memory as the grass sprouts through the rock.

Literary Buchach is a separate subject for discussion. It is little known, understudied and incomprehensible to many, but profound indeed. Shmuel Yosef Agnon (Czaczkes) was the one who talked out loud about the town to the rest of the world. On the other hand, he was the first to have been heard. His texts uncover the space of the town that can be recreated in the mind's eye now, with hardly any chance for literal recreation. And that is the name of the game: it is a literary map of words that can guide you throughout Buchach to help grope for the lost or transformed places, to view the almost legendary world through a kaleidoscope.

It really feels like writing in Buchach. The town with its walls, stones, hills, bridges over the river, churches, and cemeteries seems like a typical Galician town at a first glance, but if you take a closer look you can see the features that make it different from others, and even sharply contrasting to others. The difference is at least in the

fact that the town lies plain at the foot of a hill, it is a talent cradle, the home to men of genius and the yet unresolved mysteries. Buchach is a key in Agnon's pocket. The town that gave a great writer to the world has become his key to the world of literature, wisdom, and knowledge.

The project implied bringing Ukrainian writers to Buchach and have them settle there for some time and feel Agnon, born there, wandering there, and forlorn. We wanted to draw attention to Agnon himself, as well as to his literary legacy. The texts written by the residents during their stay in Buchach justify the objective and the goal of the project. All of the nine essays composed by Yevheniya Senik, Andriy Lyubka, and Sophia Andrukhovych are a fortunate harmonious blend. Each of the authors managed to see and feel something of their own. At the same time, all of them felt the same thing – the rhythm of the town, the beat of the town, neglected diseases, and taciturn mysteries. All of it was described by Agnon. All of it was also described by those who followed his trails and grasped the subtleties, the most intimate and lasting things.

Mariana Maksymiak

Program director of Agnon Literary Center

Glasses of Agnon

Yevheniya Senik

– a philologist, a writer, independent researcher in Jewish studies

Every one has his own Buchach. There are people who were born here and still live in the town. There are those who took their first steps on this land but upon learning to walk fast and efficient they went far beyond their native town. There are also those who were not born here but who were brought here by some unknown forces. I am one of the latter. Born in Luhansk, I find it difficult to find anything connecting me to Buchach. Except for the stories of my father about his military conscription in Chortkiv, 37 km away from Buchach. But it is not the reason I am here. I was not trying to trace the military roads of my father, but got interested in the twisting and mysterious road of Shmuel Yosef Agnon.

If we get back to those who are attracted by Buchach for different reasons, you can still easily track the motives of the travelers. There is old history, interesting architecture, botanic features uncommon for the area, the masterpieces and puzzles of Pinsel, and the encoded creativity of Agnon... Yet again, I was heading for the latter. For the one whose words used to take away the peace from my soul, and the night sleep from me. I knew I would not be able to see him in person but I wanted to at least walk by the streets he took, hoping to find the slightest evidence of his presence therein, or to touch the ground that gave birth to Agnon and gifted him with all the skills and talents helping him to create the unparalleled texts recognized to be worthy of the Nobel Prize. It is the name I keep mentioning in the discussions over the last several months. Agnon.

Agnon liked to coin the words from Hebrew, the language that was being restored at the time and acquired new facets. His neologisms, though, can only be appreciated by those who were fortunate to read Agnon's original texts. We cannot but take it for granted. There was one word I received as a generous gift brought from the Land of Israel. Those were the glasses. In Agnon's language they are **יתב מייניע** (batei einaim), or houses, or rather dwellings for eyes. As soon as I arrived to Buchach, I put on the Agnon's glasses. Instead of the Cyrillic script I seemed to see the Jewish square script, so I had to try hard to blink my eyes to see the right words. I was passing the sites that used to place a synagogue, a Beth Midrash, and a Jewish hospital. Although the buildings are no longer available, and some of the sites are occupied by the market counters or a shopping center, while some sites are barren, yet I saw them with the inner vision inspired by Agnon's works.

I had a guide on this trip. Sir Mykola knows of all the nooks in the town. He is willing to attend to travelers on any day and time, and to accompany them as long as they need. He is merely in love with his land. On a walking tour, he must be putting the traveler's glasses on, too. It helps him take a new fresh look on the town every time he is trying to see the place he knows by heart. Once in a while, I put the Agnon's glasses off to see the places Sir Mykola suggested. We passed through the central part of the town and went up the hills. We headed for the site where the Jewish cemetery started. My tour guide decided to offer to me something I came for, and then to follow his road. The cemetery was all densely grown-over in weeds, as if the

trees and bushes chose to protect the matsevo because they still remember how quite recently, some 75 years ago, the tombstones protecting the memory of the dead were used by the Nazi to pave the roads, and later by the Soviets to pave the sidewalks. However, Sir Mykola encouraged me and took me to the side that still had access to the graves. He took me to the grave of Agnon's father.

Stepping aside from the cemetery, we saw the town down in front of us. It seemed to have rolled down from the nearby hills. I heard the locals compare Buchach with the hole or a pitch. To me, it looked like a cradle. It feels so cozy and serene in there, that it seems to be the only place for the soul to take a rest. It is the only place where winds can lull you deep and fast asleep. On the other side of the hill we stood on, there rose another mount Fedir, the burial place for Poles and Ukrainians. For a moment, it dawned on me that they agreed thereupon among themselves, as if there had never been any hostility between the three nations. They occupied the different hills on the opposite sides of the town deliberately, in order to guard the life and sleep of the living. It is why it feels so peaceful here, for the world of the dead protects the cradle of the living. At that point, I realized it was the serenity that brought me here, to the town so similar to my native Lutuhine, abandoned both by the living, and the dead. It is only in the childhood town that a person can fully relax the mind. When it was no longer possible for me, when Lutuhine was taken over by others, Buchach offered a warm welcome to me, making no difference between insiders and outsiders. It also lulled me into the deep sleep.

Sir Mykola and me, we went on. He was telling me about the unique Buchach townhall, the St Nicholas Church, the Basilian fathers monastery, the Assumption Cathedral, and the Intercession Church. They also seemed to take their repose along with the inhabitants and travelers in the cradle of the town. We walked past the roadside statues, by chapels, by wells and springs. The little town seemed to never be tired to amaze you and get out of the sleeve more and more of treats for the traveler. The town even knows where and on which part of the road the traveler might feel thirsty. We stopped by the well 'Three Pipes'. In the night and day, the spring water flows out of it. In the August heat, it is especially healing. Getting a handful of water from both pipes, I started thinking again about the symbolic nature of the number of three for this land, as if each nation had a pipe in this well. While two of them were welling up, the third one had not a bit of any feeding water. I tried to explain the metaphor of the third empty pipe by no Jewish people left in the modern town. But upon putting the Agnon's glasses on again, they immediately transferred me to the time when the Jewish life bustled along with the life of Ukrainians and Poles. They must have had their discrepancies, but it is difficult to claim the hostility among the neighbours was so big. Suffice to say that the distances between the Polish church, the Ukrainian church and the Jewish synagogue were small. The caring hands of a small town had enough room for everyone. Today, however, hardly anyone mentions the fact.

Few locals really know every person originating from this land to go further. One must need to step aside at a distance and experience other lands to be able to better see your own. Hardly everyone would be able

to tell you that the town and the area gave birth not only to Shmuel Yosef Agnon, but also to Solomiia Krushelnytska, Joseph Knebel, Osyp Nazaruk, Jan Franciszek Adamski, a grandfather of Vsevolod Nestaike and Sigmund Freud. The list could be extended further with more names. They challenge the present day residents of the town. The dead keep silence; it is time for the living to talk about the dead. Silent is the Buchach castle, older than the Potocki dynasty, or even than the Buczackis. Its ruins and the ruins of the Pidzamochok castle fortress peacefully look down from their mounts on the Strypa river that used to be a rapid and steady flow but now runs timidly through the town like fearing to disturb the night sleep and the day nap of the residents. The town also has a railway and a tunnel people used to go through still recently, that used to be and must still be an important strategic site. Now, the railway runs into nowhere. The Buchach station is a terminus, not even for people, but for industrial materials.

I think you have to be born in Buchach or live for some time to be able to see all of the evident and hidden treasures, and to figure out old mysteries. Or not. You have to come from far away to be able to duly appreciate and fall in love with the small and cozy town. Whichever is true, it does not care. Due to the old age of castles and fortresses, they have no concerns about whether their history will be remembered or forgotten. The dead will stay in their graves even if an amusement park is built upon. However, it is time for the living to take their turn to put several glasses on, to put them on all together, or vice versa, to take them off. Do we really need glasses to see something that is obvious in any case?

Galicia, the Undiscovered Troy

Andriy Lyubka
– a novelist, poet, translator, essayist

We arrive to the Buchach town at one and the same time with Shmuel Yosef Czaczkes (globally known as Agnon, a Nobel Prize winner in literature). It is on the eve of the first autumn chill, but eight and a half dozen years later. The Jewish author described his impressions of staying here in his novel A 'Guest for the Night'. As to me, I would take it as a guidebook and try to follow Schliemann who excavated the site of Troy while reading the works of Homer. For my part, I am trying to discover the lost Buchach in the present day reality.

I go amiss, for Agnon and I appear to find ourselves in different places. Well, it seems to be all here – the Koleyova street, the spring the Polish king Jan Sobieski used to drink from, and the hotel the writer stayed in, and the sites of former Great Synagogue and the Beth Midrash (today, they host the market counters and stores), and the Jewish kirkut, the burial place called okopysko by the locals. The landscape and the setting are the same but the theater is staging a different show and hosting a different acting company. The scale is about the same, as both in the time of Agnon's visit to Buchach, and in our days, the town has only a dozen thousand inhabitants. The ethnic composition of the population had crucially changed. While a hundred years ago Jewish citizens prevailed, today, it is almost entirely a Ukrainian town.

After all, the artistic sincerity of Agnon's novel shall not be implicitly trusted. Even though Jewish population dominated in the old Buchach, the town still had many Ukrainians and Poles, not to

mention the Ukrainian peasant sea raging around the town. But the lyric persona of 'A Guest for the Night' failed to notice all of that. He came to a Jewish town where everyone, from a hotelier to a store owner, was his fellow believer, while the 700 pages long book only mentions the gentile several times, casually, as a passing shadow. At this point, it would be worth noting that Agnon visited the town and described Buchach at the turn of the 1920s and the 1930s. It was a turbulent time when nationalism had the best of it in all communities. Well, nationalism is a peculiar kind of prism highlighting the inside self while drawing the veil of obscurity over the others.

All of it reminds the Polish tours travelling around Galicia, their borderland Atlantis. They look at the mansions, churches, cemeteries, and market squares of cities spinning the story about the Polish history and the Poles, as if they were the only ones to live there. The opening statement of the excursion would obviously be about the multicultural paradise with peaceful coexistence of Poles, Jews, Armenians, and Germans, including some Ukrainians deep in the story, but then the story will follow about the Poles only. This approach to narration is not different in methods from the Ukrainian version of popular history where others are presented as the visitors and the temporary occupants of these lands. Each of the three main versions of Galicia, Ukrainian, Polish, and Jewish, is incomplete in itself but considers itself to be more complete than others. In part, all of them are mutually denying, and none of them separately is worthy of impersonating the entire Galicia as a *genius loci*.

It is interesting to note that I was invited for the literary residence to Buchach to commemorate Agnon (in simple terms, to live in the town for a week) as an outsider, someone from beyond Galicia. The newcomer's eye would often record something the locals stopped noticing a long time ago. There is no Jewish Galicia any longer; there is no Polish Galicia. Ultimately, there is no Ukrainian Galicia, either. There is none of Galicia. There is no administrative unit called Galicia. The surveys mention some sort of impersonal west of Ukraine, as if we had any homogeneous western region at all. When you come to any Galician region, you are welcomed to the specific oblast, not to Galicia. There is no Galicia. It had been erased from the map and forgotten.

And then you sit tight in the Buchach district library, the residence organizer introduces you to the audience and claims by the way that the view of a non-Galician on Buchach might be new and interesting. And then you suddenly get to realize that Galicia is there. It is invisible, and hidden as some arcane knowledge for the initiated ones: it is in the conscience of people, in the slips of their tongues, in the pungent September smoke rising from the burnt herbage from each garden. We cannot see it but it does not imply it is not there.

Buchach.

The Bliss of Organs

Sophia Andrukhovych
– a writer, translator, columnist

At some point, when you read this translation of the translation and suspect it being either close or distant from the original text in different parts, you start groping a logical analogy, for it is like the present day Buchach where you are striving to see the traces of the writer who was born here and who dreamt of leaving the place, and who finally did leave, and then came back for a short time to tell about it.

The translation of translation about the six months stay of Shmuel Yosef Agnon in Buchach after his long absence has neither footnotes, nor side notes, nor comments, nor explanations. Whenever allusions or references come through, they are covered with mist difficult to see through. When you keep feeling there are so many things that go amiss, so many aspects you fail to grasp even though you do realize the senses are there, won't the text resound with the town itself? The town where the age-old stories trickle out of the cracks and crevices. The town where life and death formed layers and deposited onto one another as geological rock. At times, you even feel the geological rock is somehow related to human stories and mysteries. Such as, for instance, in the Rukomysh village very close to Buchach. Red, silvery, and greenish stone layers around the travertine rocks and the rocky monastery that started functioning back in the late 13th century, a stone St. Onuphrius fortification church, the self-immolation of the UIA soldier during the attempt of the NKVD agents to get him, a detective story with a stone statue most probably made by Pinsel.

The Buchach sprawled in the valley in between the hills. It curled into a ball – you can walk around it and watch from different angles

moving along the edge like a rim of a dish and identify the landmarks – the ruins of the fortress, a townhall built by an architect Meretyn, the Basilian monastery, or the Assumption church. The streets run on different levels and along different vectors. Here you go along the street and see the cars above you, and the pedestrians down there on the Strypa river. The rows of houses come crawling onto one another as the elements in a collage. The rows are made of big and small townhouses as if cut off at unexpected points or squeezed into. The yards in between the several storey high townhouses have orchards with pumpkins.

The missing objects include a central point of the novel by Shmuel Yosef Agnon 'A Guest for the Night', the building of Beth Midrash. There is a preserved foundation of the building, but the newly erected walls host the shopping center.

After the war, the hero comes to the town he was born in. Does he realize himself what he is looking for? Is it the evidence of him being right to leave Buchach back then? Are these the sweet childhood memories? Is it the consolation on the parents' grave?

A piercing autumn, bitter winds and humidity, shabby walls, and the pervasive destitution – that's what he faces. A great number of citizens died in the war, while others left for the Land of Israel or other places. Only some poorest and miserable families stayed, the lonely people, cripples, and beggars – their hopelessness was immense enough to confine them to the place. What happened to the Jewish town where they used to honour Torah and Talmud, and

abode by their laws, and attended synagogues (there should have been several of them as Buchach was 80% Jewish, but today we only know of one synagogue in the very center)? What happened to the town where the light in Beth Midrash had never faded because the place was a native home to every local Jew – it was even closer than home where they lived with their families: ‘For my home will be named a house of prayers?’. The protagonist of ‘A Guest for the Night’ sees it as inanimate and desperate. Young people are bitterly skeptical. They do not even celebrate Shabbat.

The hero gets a key to the cold and empty Beth Midrash no one needs any longer. He keeps devotedly and regularly coming there every day to find consolation in the pages of the Holy Scripture, and doing his duty, and finding a place for appeasement. He heats the facility, lights it and puts the house in order. Gradually, he attracts the cold and confused citizens. The story sets out from Beth Midrash, the story enlivens Beth Midrash, while the warmed up Beth midrash thaws the town. The story sets out from Beth Midrash and freely spins as a light unfolding the details more confidently. It fills the dark space and penetrates into every nook. It highlights the figures of a noseless beggar, a midwife, a richman, a widow, an orphan, a cobbler, a merchant, and all unimportant important people. The story does not care whether it reflects the events that really took place or those that were supposed to take place, or those that could have taken place; or the dreams that never took place in this world, or the ravings of a sick boy who will never stand up and thus never get to other places, while other places will be haunting him.

When the protagonist of the novel lost his key to Beth Midrash, it was found by people of another faith, in another Buchach, many decades afterwards. Even though Buchach still rests on the same hills, and the same buildings and streets go in different overlapping layers as the challah curls, it is now different, as a person with a different heart and brain inserted. Its present heart is human and hot, while the memories about the previous life infiltrate into the brain in the broken sleep.

Sometimes, when the present day citizens renovate their houses they might come across a specially sealed passages or a layer of an ancient plaster bearing the traces of Hebrew characters. 'We found a Jewish plasterwork, – they say. – Only Jews were doing it this way'.

A tiny coffee-shop at Agnon street that smells of someone's warm home has an old large key hanging in the niche. It is obvious that when a hero from 'A Guest for the Night' inexplicably failed to find the key from Beth Midrash, he even had to order a new key to the locksmith, the old one appears to be found many decades later with the gentile (is it really an insulting word?) who are making efforts to bring back the memory of Agnon to the town. And generally, they make efforts to bring the memory back to the town.

It is so much in the spirit of Agnon, the key displacements in time. Just like with the sick boy haunted by other places. Even though there is no Beth Midrash any longer, the key from Beth Midrash starts a story, while the story enlivens the town. It might look like a person with a new heart and brain inserted, but take a look – the smile is the same dimpled and the same leg is lame.

For, the same as in the interwar Agnon's Buchach, a young Yeruham was the only one to repair the hopelessly worn down roads (we can see today that Yeruham failed to repair the roads in Buchach), in the present-day Buchach the one and only foreman diligently restores the dilapidated townhall. In its vaults, the healing springs found their vents, where Jan Sobieski watered his horses. The partially decayed scaffolding that seems to have cemented into the building stones now nests the armies of pigeons. In the rooms, among the piles of expanded clay and debris of lime, you can find large and small pieces of Pinsel sculptures. Here's the tip of the tail of Lernaean Hydra, the pike of Poseidon trident, a big toe of David and a cut off torso of a Cossack or a Salve. Wikipedia has a sentence in bold type about this townhall: 'With its sculptural decorations and organic synthesis of art, the Buchach townhall is unparalleled to any 18th century architecture in Ukraine'.

Those elements of sculptures, all of those wrecks of history; the artifacts, painted beyond recognition with several layers of lime several times a year on the eve of religious holidays; the miracles walled up in the secret hiding places' the destroyed documents suggesting people rather did not know everything they might not be ready for; the objects obliterate and lost due to negligence or ignorance even though they could tell us so much; the ancient icons that suddenly start smelling of fresh paint – all of these for some reason cannot sink deeply underground, and they are queasily called the phantom pains, especially in such a piercing rainy weather as now in Buchach. Like the curls of challah, like the geological rock exposed

only in some places, while their main body is deposited beneath our feet, it is invisible but it is definitely there.

Well, I am not sure what else can be done about it, about the unburied remains, about the excavated bones, about the sagged thousands of matsevot on the hill above the town, the matsevot locked in by the wildered thickets, thousands of stones, written down scriptures hardly anyone is still able to read. I am not sure what else could help soothe the phantom pain but for the spinning narration and the endless word naming, name listing, story repeating, dreams retelling, and candle lighting.

'But the one who perished for his love for God will enter the Land of Israel with his entire body, while the one who died for his fear will only enter with the organ that was hurt and caused his death. The other organs will envy the privileged one to find his last repose in the Land of Israel. When we light a candle we help them see the bliss of the organ and the bliss awaiting for them in the future'.

S o p h i a A n d r u k h o v y c h

About the Project

In August, September, and October, 2016, the town of Buchach hosted a short-term literary residence as part of a larger project 'Agnon: 50 Steps to Understand'. The program is an effort to commemorate the Nobel Prize award to Agnon 50 years ago, in 1966. The author was awarded for his texts, many of which are about Buchach. The most prominent text by Agnon related to Buchach is 'A Guest for the Night' he wrote upon his visit to his native town in the interwar period.

The residence hosted the authors Yevheniya Senik, Andriy Lyubka, and Sophia Andrukhovych. The main idea of the project was to give residents a chance to feel themselves as guests staying in Buchach, the same as Agnon did back in his time. They were supposed to describe their observations in their texts. With this residence, we intended to draw attention to Buchach as a native place of the Nobel Prize winner, as well as to the personality of Shmuel Yosef Agnon, and generally to the theme of small towns and their literary heritage. Therefore, we suggested residents read the translated text of novel 'A Guest for the Night' and on their stay in Buchach recreate in their minds the Buchach as seen by Agnon and thousands of other inhabitants of the town in the last century interwar years.

The texts by residents were published on the web resources of the media partners Zbruč, Chytomo, and The Ukrainians, to be further compiled into the collective publication you are keeping in your hands now.

The project 'Agnon: 50 Steps to Understand' in general was financially supported by the Canadian charitable foundation 'Ukrainian-Jewish Encounter». The residence project was financially supported by the Goethe Institute in Ukraine, under the 'Kultur: Partizipation, Dialog, Netzwerk' program.

Зміст

| | |
|--|----|
| Про проект | 4 |
| Передмова. Найтонше | 6 |
| Євгенія Сенік | |
| Окуляри Аґнона | 12 |
| Куди веде кізонька? | 18 |
| Крізь вікно ратуші | 24 |
| Андрій Любка | |
| Галичина: невіднайдена Троя | 32 |
| Ключ у пальті, або Нотатки на полях «Нічного постояльця» Аґнона | 36 |
| Аґнон, Барток, Шульц: як втиснути особистість великого масштабу в життя маленького міста? | 40 |
| Софія Андрухович | |
| Бучач. Блаженство органів | 48 |
| Сімнадцять секунд над Бучачем | 56 |
| Хитрий, як письменник | 62 |

Content

| | |
|--------------------------------------|----|
| Foreword. The subtleties | 66 |
| Yevheniya Senik | |
| Glasses of Agnon. | 70 |
| Andriy Lyubka | |
| Galicia, the Undiscovered Troy | 76 |
| Sophia Andrukhovych | |
| Buchach. The Bliss of Organs | 80 |
| About the Project | 88 |

К Л Ю Ч У К И Ш Е Н І

The Key in the Pocket

Видання друкується в авторській редакції.

Передмова: Мар'яна Максим'як.

Фото на обкладинці: Юрій Остапа.

Фото Євгенії Сенік: Анастасія Стефаненко.

Фото Андрія Любки: Наталя Бондар.

Фото Софії Андрухович: Віктор Гребеньовський.

Переклад англійською: Світлана Брегман.

Дизайн, верстка: Дмитро Садовий.

Гарнітура Clear Sans.

Мова видання: українська.

3,58 умовних друкованих аркушів.

Передано в друк 15 травня 2017 року.

Наклад 200 примірників.

Видавництво «Крок»

Свідоцтво ДК No.3538 від 30.07.2009 року

а/с 554, Тернопіль-27, Україна, 46027

info@krokbooks.com

KrokBooks.com

Євгенія Сенік, Андрій Любка, Софія Андрухович.

Ключ у кишені. – Тернопіль: Видавництво «Крок», 2017. – 92 с.

ISBN 978-617-692-411-1



За фінансової підтримки:



Auswärtiges Amt



Ukrainian
Jewish
Encounter

Українсько
Єврейська
Зустріч

Медіа-партнери:

the **UKRAINIANS**

ZBRUC

ЧИТОМО



ISBN 978-617-692-411-1



9 786176 924111